

מדוע מערכת החינוך חוששת מספריית בית הספר?

כשזומנתי לשיחה על כישלונה של בתי במתמטיקה, הסברתי לצוות החינוכי שזה לא מטריד אותי כי היא קוראת המון ספרים ופותרת תרגילי חשבון רלוונטיים לחיי היומיום שלה. הצוות הבין, אבל היה ברור שהם כבולים לפרוטוקול של מערכת החינוך. כיצד הגענו למצב שבו מתמטיקה הפכה למראית הישראליות, בעוד שתלמידים לא יודעים דברים בסיסיים בהיסטוריה, ספרות, או גיאוגרפיה?

עופרה רודנר פורסם לראשונה: 26.05.2020 15:11 עודכן ב: 28.05.2020 07:00

1

"מספרים ארוכים! הרפו ממני!" (סבתא שלי, מתוך היומן שכתבה בתיכון, 1926)

כשקראתי את היומן של סבתי, צחקתי. היא תיעבה בתשוּקה את מקצוע המתמטיקה, כמוני וכמו בתי. זה העלה לי כמה מחשבות על ההעברה הבין-דורית, על התמה הנשית שאולי מסתתרת כאן, ועל ההיררכיה הלא הוגנת הזאת – אותה שרשרת מזון' שבה המתמטיקה היא טורף-העל. אנחנו, שונאי ושונאות המתמטיקה, נדפקנו: המתמטיקה רק נדחפת ועולה בהיררכיה של המקצועות, והמשמעות היא עוד ועוד שעות שבועיות, שיעורי בית ומבחנים שהופכים את בית הספר לסיט.

אבל לכל העניין יש גם משמעות פוליטית ותרבותית חשובה. קידוש המתמטיקה והאופן שבו היא נלמדת, הם סימפטומים של אסון מתמשך במערכת החינוך. תהליך שיטתי ומואץ של ריסוק המקצועות ההומניים ומחיקת הגישות ההומניסטיות – אפשר לכנות אותו דה הומניזציה של בית הספר. לא המתמטיקה אשמה ולא המורות או המורים. אפילו שונאי החשבון יאלצו להודות שמתמטיקה היא תחום בעל ערך. אבל אין שום סיבה שהוא יטריח כל כך את התלמידים ואת הוריהם כבר מבית הספר היסודי – פי כמה וכמה מתחומים הרבה יותר חשובים, כמו אזרחות, אנגלית והסטוריה למשל. שלא לדבר על עולם שלם של ידע כללי בגיאוגרפיה, תרבות, פוליטיקה וכלכלה.

אחת הדוגמאות הטרגיות ביותר לאסון המתמשך הזה היא מבחני המיצ"ב בחשבון בכיתות ג'. ילדים שעוד לא למדו בבית הספר איך נראית מפת העולם, מה זה צפון ודרום, מי היתה אסטריד לינדגרן, או איך נראה ספר אמנות, חורשים כפל ארוך במאונך, במאוזן ובאלכסון כאילו אין דבר חשוב מזה בעולם כולו. רשימת הנושאים למיצ"ב היא מפלצתית. נראה כאילו אושרה על ידי פקיד מנומנם שלא ירד לשטח הרבה זמן, ובוודאי שאינו יודע מה זה ללמד 33 ילדים בכיתה. כדי לעמוד באתגר, לומדים הילדים חמש שעות שבועיות לפחות, והמון שעות בערבים. כלומר, יש לזה גם השלכות כלכליות ומעמדיות – לבית הספר הממוצע אין די משאבים כדי לעמוד באתגר ללא התגייסות טוטאלית של ההורים. מערכת החינוך מצפה מאיתנו לשלם על מורים פרטיים או לשבת עם הילדים שעות ארוכות על חישובים, ומפקירה את אלה שאין להם פנאי וכסף.

כל זה עושה רע גם למקצוע המתמטיקה עצמו. קחו לדוגמה את אותו כפל ארוך ימח שמו. אומרים לנו שזה בסיסי - אוקי, זוהי שיטה שיש להכיר ולהתנסות בה בכיתה. אבל שום דבר לא מצדיק כל כך

הרבה תירגול בה, בעידן של מחשבים ומחשבוני. אומרים לנו שזה מפתח את החשיבה המתמטית, אבל מה שמתפתח פה זה אסון לחשיבה.

כשבתי סיימה את המחצית הראשונה של כיתה ג', זומנתי לשיחה על כישלונה במתמטיקה. ניסיתי להסביר שלא מטריד אותי כלל כישלונה, כי היא קוראת המון ספרים ויודעת להכפיל מה שיש להכפיל. דעתי התקבלה בחוסר אונים. אמנם הצוות החינוכי היה מלא כוונות טובות וגם שכל ישר - היה לי ברור שהמחנכת, היועצת והמורה לחשבון מבינות היטב על מה אני מדברת. אבל היה גם ברור שלאף אחת מהן אין את העצמאות והסמכות להוריד הילוך או להתאים לכל תלמיד את קצב הלמידה הנכון לו. המורות והמחנכות, שמכירות את הילדים ביומיום ומדברות עם הוריהם ההיסטריים בערבים, לא יכולות לזוז מילימטר מהפרוטוקול. אני מכירה את זה כי עבדתי כמה שנים בבתי ספר. ראיתי מורות לחשבון בוכות בחדרי מורים, ראיתי מחנכות מותשות ומתוסכלות, שהיו רוצות לנסות משהו חדש עם תלמיד קשה, או ללמד משהו חדש באופן שונה, אבל אין להן משאבים, זמן או מרחב פעולה יצירתית שבו הן יכולות לנסות דברים חדשים.

בערך באותו הזמן שבו זומנתי לפגישה, התקיים דיון מקביל בוואטסאפ של ההורים. גם שם הייתי בדעת מיעוט, בלשון המעטה. המסקנה האבסורדית שהתרווחה בקונצנזוס הייתה, שרשימת הנושאים בסדר גמור ומה שחסר לנו זה עוד כמה שעות שבועיות של מתמטיקה. צייתנותם המחמירה של ההורים היא חלק מהבעיה. נדמה שעם הפיכתו של האזרח להורה, הוא הופך לחמור משא צייתן, שאומנם נוער מדי פעם, אבל ממשיך לסחוב בעלייה. בין היתר, הוא מוצא את עצמו לכוד בשרשרת הפיקוד: בית הספר מטיל עליו להיות מעין זרוע מבצעת, הממשיכה את משטר הלמידה ההיסטרי אחרי שעות בית הספר. לזה מתווספת גם שטיפת המוח המתמידה על חשיבותה של המתמטיקה, שהפכה למזבח של הישראליות החילונית, הרוחצת בקדמתה הטכנולוגית; וממילא ההורים של היום חונכו באותה מערכת חינוך, השוקעת ביתר שאת מאז שנות השמונים. הם פשוט מעבירים את האפידמיה החינוכית הזאת הלאה.

המקרה הקטן שהבאתי מחיי בית הספר של בתי מדגים את כל הפתולוגיות הידועות של החינוך הציבורי. אולם בתי מצידה, דווקא רצתה להצליח. לטענתה, הנכשלים בחשבון נחשבים טיפשים, ועוד סיפורה, שהבנים אצלה בכיתה מצטיינים במתמטיקה יותר מהבנות. שזה עניין להתעכב עליו - ישנם נתונים סטטיסטיים המראים שבנים אכן מצטיינים יותר במתמטיקה, אבל יש כמובן גם מחקרים המראים השפעות חברתיות בבית הספר ומחוץ לו, המרחיקות את הבנות ממתמטיקה. כך או כך, יוצא שבמקצוע הכי נעלה ונערץ במערכת, לבנות יש פחות סיכויים.

ממילא, התפיסה של תחום המתמטיקה כאמצעי עליון להתקדמות בחיים וכחותמת גומי של קדמה, היא סימפטום של מערכת עצבים ספרטנית ופטריוארכלית. כבר מהיווסדו של מוסד בית הספר הציבורי, הוא היה יצור כלאיים של המהפכה הליברלית והמהפכה התעשייתית: מצד אחד נוצר כמוצא הומניסטי לעידוד הסיכויים השווים ולביעור הבורות, ומצד שני הושפע מפס היצור של המפעל, שביקש לגדל פועלים צייתניים ויצרניים. הגישות המתועשות, שהאיצו וגברו על חשבון הגישות ההומניסטיות, נוצרו בהתאם לאידאל היצרני של הפטריוארכיה הקפיטליסטית היודעת כל, המתנשאת על עולם גידול הילדים והחינוך, ורואה בו לא יותר ממסדרון צר בדרך לחיים היצרניים "האמיתיים". ככל שעולם העבודה נעשה יותר טכנולוגי, המתמטיקה קיבלה קידום ואילו המקצועות ההומניים והרחבת האופקים נדחקו הצידה. לא פלא איפוא שהמערב מצא את עצמו בעיצומו של משבר בורות ופופוליזם עצום. אין סכנה גדולה יותר מחברה שההתפתחות הטכנולוגית שלה מקדימה את התפתחות ההומנית. יותר מדי כוח ומעט מדי שכל ולב הם מתכון לאסון פוליטי תרבותי וחברתי. ישראל היא דוגמא מצויינת.

האירוניה היא שהדה-הומניזציה של בית הספר מקודמת דווקא בשם הערך העליון - "להכין את התלמיד לעתיד". אבל מהו אותו "עתיד" על פי מערכת החינוך? נראה שהוא מכונה קרה של צריכת נתונים ופליטתם. למערכת החינוך אין מספיק דמיון או יצירתיות בשביל להמציא עתיד מעניין יותר, ואת כל הונה האנושי היא מבזבזת על הכנה לריצה בגלגל העבדות המודרנית. זה מתבטא אפילו בהפסקות: בארה"ב, לדוגמה, התלמידים מקבלים עד חצי שעה ביום כדי לעמוד בתור לקפיטריה ולאכול. בישראל, מקבלים תלמידי בית הספר היסודי רבע שעה להפסקת אוכל ובה אסור להם לזוז מהכיסא, ועוד רבע שעה של הפסקה בחצר, ובה אסור לסיים את הסנדביץ'. אין להם זמן לשוחח זה עם זה כמו בני אדם, לשחק או לנהל את ענייניהם החברתיים; בה בעת שלמורים אין זמן לנשום, או פה ושם לשבת עם תלמידיהם לשיחה ספונטנית על החיים עצמם. "העתיד", על פי מערכת החינוך, אינו אלא העבר, רק מהיר ועצבני יותר - יותר מתמטיקה, פערים וניכור לאינטלקט; פחות השכלה, כישורים חברתיים וסיכויים שווים.

כל זה קורה בשעה שמתחת לאפו של בית הספר הולך וצומח קואופרטיב ידע משגשג, ובו רוחשת תנועה סוחפת לכיוון הדמוקרטיזציה של הידע וההשכלה. ואומנם, האנכרוניזם של בית הספר, כמו גם חלקו המאסיבי במשבר הפופוליסטי, מחריפים על רקע מהפכת המידע. שכן בית הספר מפספס את ההזדמנות ללמוד ממנה, ואף משתמט מלתת לתלמידיו את הכלים להרוויח ממנה. כדי להרוויח ממהפכת המידע, יש צורך בתשתית סבירה של ידע כללי אוניברסלי - עליה אפשר לבסס עוגנים אלמנטריים להבנת המידע וההקשרים, לקריאה ביקורתית, ולקונטקסט היסטורי. היות ואלה נעדרים מבית הספר הציבורי, מהפכת הידע משכילה את המשכילים בלבד - אלה שבאו ממשפחות עם הון תרבותי או ממשי יכולים להרוויח ממנה, ואלה שאין להם, נשארים מאחור.

בישראל זה קיצוני ומתיישב על הפתולוגיות הלאומניות והאתנוצנטריות. האזרח הישראלי יוצא אל העולם מבלי שהוא למד בבית הספר מי היה זיגמונד פרויד, מי היו הסופרג'יסטיות או מי היה מרטין לותר קינג, ואלה הן רק דוגמאות בודדות מתוך אינספור. מספיק להעיף מבט בתכנית הלימודים של תחום ההיסטוריה כדי להבין את גודל האסון: מזה דורות, תלמידי ישראל כמעט ולא לומדים היסטוריה כללית, מלבד כמה רסיסים הנלמדים בלי שום קשר או רצף ביניהם. הציר ההיסטורי נעלם לגמרי, אולי הוא התאבד. חבל, חיבבנו אותו - הוא כנראה הנרטיב החילוני האוניברסלי האחרון שנשאר. בלעדיו קשה לתפוס או ללמד "היסטוריה", כמו גם ארועים חברתיים, פוליטיים ותרבותיים, יהיו אשר יהיו. זוהי דוגמה מושלמת לקשר ההדוק בין הדה הומניזציה של בית הספר ובין היעלמותם המסתורית של תחומי הידע הכללי. מבחינת מערכת החינוך הישראלית, האנושות הייתה סיפור מעניין, אז היתה.

ידע כללי בסיסי הוא ללא ספק חשוב וקודם למתמטיקה, אבל ממילא המערכת לא יכולה לגשת אליו, כל עוד היא תופסת את המורה כחוליה בשרשרת הפיקוד ("הוראה"), או את עולם הידע כצנרת היררכית וממודרת של "מקצועות" המנותקים זה מזה ונלמדים בנפרד. שהרי משמעותה של השכלה מספקת היא האפשרות לנוע בין התחומים, לעיתים באסוציאטיביות, ולחבר ביניהם: את האזרחות לדמוקרטיה של היומיום, את המתמטיקה לכלכלה וחברה, את התרבות, האמנות והמדע לציר ההסטורי.

האנכרוניזם הזה, ובפרט בדמותו הישראלית, הזדהר לאחרונה עם פרוץ המשבר האפידימי והניסוי ב"למידה מרחוק": במין רפלקס בלאומליך קטטוני, הטילה מערכת החינוך על מוריה להחזיק את הילדים בשורות דרך הזום; כאילו המורה אינו אלא ראש מדבר, וכאילו אין עוד סוגי למידה בעולם,

מלבד הפיקסציה של ההוראה הפרונטלית. מהר מאד התברר עד כמה המערכת נחשלת מכל הבחינות, וכן עד כמה מצומצם ושחוק המרחב האישי, היצירתי וההכשרתי של מוריה. בצד זה, נחשפה גישה מיושנת ופרובינציאלית אל הטכנולוגיה והרשת: במקום לתפוס את האמצעי הטכנולוגי החדש (הזום) ככלי שימושי אחד מרבים - הפכה אותו מערכת החינוך לאליל שיש להקריב לו קורבנות, המכתיב את סגנון הלמידה ואת הקצב שלה. הגרוטסקה הטכנוקרטית הזאת פלשה לפתע אל תוך חדרי החדרים של משפחות עם ילדים, כמו אח גדול הצופה בנו כשאנחנו שותים תה בתחתונים, וההורים מצאו את עצמם, כרגיל, כחוליה הביתית בשרשרת הפיקוד, באופן המוחשי ביותר.

3

את הגישה הדלה של מערכת החינוך לעולם הידע הכרתי מן הסתם כאם, אבל נוכחתי בה במיוחד כשעבדתי באחת מעבודותי המזדמנות כמורה לשיעורי ספריה. בין היתר גיליתי לתדהמתי שספרייה פעילה בבית הספר היא עניין נדיר. המוני ספריות בבתי הספר היסודיים הפכו זה מכבר לבתי קברות לספרים, חלקן נסגרו ונשכחו מזמן. משרד החינוך לא מקצה תקן לספרניות ואין תקציבים לספרים (לשיעורי הספרייה שלי הייתי מגיעה עם ארגז ספרים מהבית, למשל); זאת בזמן שהפרויקט ל"עידוד קריאה" מטעם משרד החינוך הוא בדיחה, ומסתכם בתחרות דה לה שמאטה בין הספרים המומלצים על ידי ועדה (שאנשיה אינם מתגלים לעולם, גם לא אחרי ההודעה על הרשימה).

למעשה נדמה שמערכת החינוך לא רק מזלזלת בספרייה, אלא גם חוששת ממנה ומהערכים שהיא מייצגת. חוויתי את זה כמורה לשיעורי ספרייה בלא מעט היתקלויות משעשעות: נזפתי על כך שהילדים אוכלים סנדביץ' או רובצים בזמן הקריאה, על כך שהם סוטים מרשימת הקריאה "המומלצת", או חס וחלילה יוצאים משיעורי הספרייה בלי "תוצר". לבית הספר קשה היה לשאת את התרופפות המשטר או את הכפירה ב"תוצר" - הטוטם האנאלי של פס היצור ומקבילו "החוויתי" של ציון. אלא שזוהי מהותה של הספרייה - היא דורשת, ברוחה ובאופייה, גישה הפוכה מזו של בית הספר. במקום המישטור של הידע והלמידה - דמוקרטיזציה. במקום פס יצור היררכי וממדר - עיון רחבי, רב תחומי, אסוציאטיבי ואינטואיטיבי.

ספריית בית הספר היא שער לקואופרטיב הידע המשגשג בחוץ, ובעצם, ככל הספריות, היא המודל הקדום של קואופרטיב הידע - מודל שאין לו תחליף גם מאז מהפכת המידע. עם השקעה אלמנטרית, היא יכולה להציע את כל מה שבית הספר שכח. יתרה מזאת, אין סיבה שהיא לא תתפשט ברוחה גם אל מחוץ לתחומיה הממשיים. דמיינו למשל, שהכיתה הממוצעת בבית הספר הייתה נראית קצת פחות כמו סדנת יזע, וקצת יותר כמו ספרייה (מה שהיה הופך את בתי הספר לספריות ענק). לפחות את כל התחומים ההומניים אפשר ורצוי ללמוד בספרייה. ובאותה הרוח, למה שהתחומים ההומניים יילמדו בנפרד? אקולוגיה, אזרחות, ספרות, תולדות האמנות, הכלכלה, המדע והפילוסופיה - כולם כרוכים זה בזה ולכולם יש ציר משותף, הוא הציר ההסטורי האבוד.

זה אולי נשמע נאיבי - מקובל להתייחס אל עולם הידע והקריאה כאל עונש, ואל הילדים כסרבני קריאה. אבל מניסיון רב שנים (בחינוך הפורמלי והבלתי פורמלי) מצאתי שמדובר באי-הבנה קולוסאלית. גם אם קריאה היא מיומנות שיש לשכלל, הרי שהניכור כלפיה כרוך בחרדה מוגזמת, והחרדה הזאת מתחילה דווקא בבתי הספר. בשיעורי הספרייה שלי זה היה ניכר: הקטנים, שעוד לא נשחקו בגלגלי המערכת, התנפלו על הספרייה בקריאות שמחה, אהבו לשמוע סיפורים, ולא חששו מזמן הקריאה החופשי. הגישה שלהם לספרים היתה ספונטנית לגמרי, כמו אל צעצועים שאפשר לחקור. חלקם שקעו בקריאה, חלקם עלעלו, העתיקו תמונות, ושוחחו ביניהם על ממצא מסעיר זה או

אחר (דינוזאור, קומיקס מצחיק וכו'). אולם עם הגדולים יותר, החל מכיתה ד' בערך, זה היה אחרת: הקריאה עוררה בהם חשש ונתפסה כעונש. ייתכן שהיא הזכירה להם את כישלונם - מגיל קטן מברברים להם שקריאה היא "מסע קסום לעולמות אחרים", אז איך זה שהם לא מצליחים ליהנות?

הסיבה לתחושת הכישלון הזאת היא כמעט פרוזאית – לרוב הילדים אין מספיק גישה לספרי קריאה, או לאוצר מספיק מגוון של ספרים. את מלאכת הקריאה הם לומדים מטקסטים דידקטיים ומשמימים, וגם בהמשך, רוב הטקסטים שהם נתקלים בהם נבחרו בשבילם או נכתבו כמשימות בחוברות הלימוד. כלומר, בית הספר עצמו מתייחס לקריאה כאל "משימה". עם התנדפות הספריות והספרים מבתי הספר, לתלמידים יש מעט מאד הזדמנויות להתנסות בקריאה לשם הנאה או מתוך עניין טבעי וספונטני. רובם לא נולדו למשפחות שיכולות לקנות מבחר מגוון של ספרים (ספר ממוצע עולה כ-70 שקל), וגם הספריות העירוניות לא יכולות למלא את החסר שלא באשמתן – הביקוש גדול מההיצע ורשימות ההמתנה ארוכות.

אולם מובן שהרקע הרחב יותר לחרדת הקריאה ולניכור מהשכלה הוא אותו תהליך שיטתי של ריסוק האלטרנטיבה ההומניסטית, או מה שנשאר ממנה. הציוויליזציה התרבותית והאינטלקטואלית התוססת זרה לבית הספר המערבי הממוצע. הוא עצמו מתנכר לרוח ולאינטלקט. רובנו נוטים להתייחס אליו כאל דוד זקן וסנילי, שאין ברירה אלא להשלים עם קיומו ולציית לקיבעונותיו הטרחניים. אבל הדוד הזה מוריש לנו חובות כבדים, וכלל לא ברור למה החברה המערבית ממשיכה להתמסר לו.